

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊ. CDXCVIII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

КЊ. 28

ЗБОРНИК РАДОВА
О АЛЕКСАНДРУ БЕЛИЋУ

Уређивачки одбор:

Председник: академик ПАВЛЕ САВИЋ

Чланови: академик МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ, проф. РАДОСАВ БОШКОВИЋ
и дописни члан ПАВЛЕ ИВИЋ

Секретар: др ЉУБОМИР ПОПОВИЋ

Уредник

МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ

БЕОГРАД

1976.

11610

ИРЕНА ГРИЦКАТ

АЛЕКСАНДАР БЕЛИЋ КАО СРЕДЊОШКОЛСКИ ПЕДАГОГ

У току свог рада Александар Белић се никад није налазио на дужности средњошколског наставника, као што је иначе то био чест случај у биографијама будућих универзитетских професора, нарочито у ранијим раздобљима. Тешко је рећи да ли недостатак тог степеника у педагошкој каријери значи уопште недостатак потребне поступности у развоју једног каснијег врхунског, т. ј. факултетског предавача. Највећи број српских и хрватских филолога, па и високошколских предавача и академика, прошао је испрва и кроз ту фазу делатности. Уједно су то били писци добрих и дуго употребљаваних уџбеника матерњег језика за средње школе. Могу се споменути позната имена: Јован Бошковић, Јован Живановић, Стојан Новаковић, Тома Маретић, Љубомир Стојановић, Стјепан Мусулин, Миливој Павловић, Мате Храсте, Михаило Стевановић, Јован Вуковић. Што се тиче Александра Белића, он није био средњошколски професор, али се такође у једном периоду живота позабавио писањем средњошколских граматика: истина, само узгред — подсећајући донекле на Бургу Даничића сразмером између својих продубљених и строго научних бављења, с једне стране, и средњошколских педагошких, с друге. И ова чињеница спада међу оне многе које карактеришу ширину занимања и залагања тог нашег посленика на пољу језичке културе.

Истини за вољу, његове гимназијске граматике нису имале нарочитог успеха као уџбеници, иако су биле доста употребљаване и делимично преиздаване. Сматрало се да су превише тешке за мале баке. Не искључује се да би граматике за други и трећи разред тадашње гимназије можда изишле из основа прерађене и приближене деци захваљујући сарадњи с неким другим педагогом, као што је то био случај са уџбеником за први разред. Овај прерађени уџбеник за први разред штампан је 1940. године, тј. пред окупацију: после тога је други светски рат пресекао све континуитете. Међутим, Белићева је заслуга на том пољу, у ствари, далеко већа него што би била само ауторска. Он је, како овим књигама, тако и изве-

сним бројем чланака о средњошколској настави — не рачунајући факултетски и научни рад са њиховим посредним утицајем — узбуркао мирно море традиције, покренуо на многа размишљања, те је учинио да су и други после њега пришли средњошколској педагогији на друкчији начин, лингвистички научнији и реалнији.

Белићево интересовање за питања језика у средњој школи можемо пратити готово у свим одсецима његове дугогодишње активности.

Као замeтaк тог интересовања може се већ сматрати његов осврт на Маретићеву Граматику и стилистику.¹ Маретићево дело, додуше, није средњошколски уџбеник, али је ипак интегрална информација о књижевном језику, као што би то и било дато у једном делу уџбеничког типа, само још уз одговарајућу методолошку разраду. У овом Белићевом осврту назиремо правац у коме би он тада отпочео рад као писац граматике, да се, као суплент или млад гимназијски професор, подухватио такве делатности. Овде га затичемо као младограматичара, који разматра фонетске и акценатске суптилности грађе, у њиховом дијалекатском, упореднојезичком и историјском аспекту. Белић се ту уопште не осврће на друга поглавља Маретићеве књиге, он је обузет „атомском структуром“ језика, а не силама које струје између тих атома. Велика је била еволуција његових погледа у сразмерно кратком времену после овога; јер је он двадесетак година касније (у току којих је бивао принуђен и да прекида свој рад) почео, са упорношћу која га није напуштала до краја живота, да указује на творачко у језику, на језик као на неку врсту гравитационог поља, на чијем се подручју испољавају и извршавају језичке законитости. О њима је Александар Белић четрдесет година писао и поучавао све редом, од бака у почетним разредима и од студената, до средњошколских и универзитетских предавача и свих других слушалаца на његовим многобројним предавањима.

Године 1921. А. Белић пише о Стојану Новаковићу,² па се између осталог задржава и на Новаковићевим граматикама за средње школе. Битно је ту какав однос према језичкој педагогији провејава код Белића кроз суд о његовом знаменитом претходнику, коме, иначе, одаје дужно признање. Према његовим речима, Новаковић је успешније обрадио оне области граматике које је сам први и обрађивао подробно, за које није имао узора у ранијим делима. Даничићева и Миклошићева анализа језичких чињеница, вели А. Белић, не иде за тим да истакне везу с језичком логиком, да осветли стил усменог

¹ Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika... izd. 1899, ЛМС 200, 170—186 и ЛМС 201, 174—186 (1899).

² Стојан Новаковић у својим лингвистичко-филолошким делима (други део), Просветни гласник XXXVIII, св. 7 и 8, 410—423 (чланак је био намењен за Новаковићев зборник, али је касно предат).

и писменог изражавања. Популарно препричавати њихове научне резултате нема сврхе у школским књигама за децу. Деце се не тиче прасловенско стање, већ их је потребно научити да се користе живим особинама свог језика, да уђу у његову савремену творницу. Обиле материјала, штур анализам без нужнога груписања, без система — све је то оптерећење из прошлости, које је Новаковић тек почео да превазилази, утирући пут својим настављачима.

Две године касније А. Белић се дотиче проблема наставе матерњег језика на нешто друкчији начин, мада га у суштини своди на исто.³ Он се враћа у деветнаести век, сећајући се тога како је чак и после Вукове реформе школа остајала онемогућена да ту реформу прихвати и примени. Једино су обдарени појединци били у стању да „забораве“ оно што су у њој научили, па су се, тако рећи, наново школовали на самом Вуковом језику: идентификујући тај Вуков, народни језик са сопственим, били су у могућности да њиме и књижевно пишу. А када је око 1870. год. школа била из темеља измењена, каже А. Белић, учење је почело да се заснива на Вуковим начелима, што ће рећи на народном језику — што ће рећи на свом властитом, на учениковом. Ученик је постао свестан свог изражавања, а и својих одступања од опште језичке правилности. Њега и данас треба просвећивати и подстицати управо у том смислу, у смислу свести о језичкој суштини и о исправном књижевном језику.

Тридесетих година Александар Белић остварује своје замисли о томе какви треба да буду уџбеници граматике у нижим разредима тадашње осмогодишње гимназије (у вишим се она тада није предавала). Он издаје шест књижица: Граматика српскохрватског језика за први разред средњих и стручних школа, 1932, Београд, стр. 100, друго издање 1933, стр. 98; Граматика српскохрватског језика за други разред средњих и стручних школа, 1932, Београд, стр. 119, друго издање 1934, стр. 132; Граматика српскохрватског језика за трећи разред средњих и стручних школа, 1933, Београд, стр. 129; најзад, са А. Жежељем: Граматика српскохрватског језика за први разред средњих школа, 1940, Београд, стр. 123 (ово издање је потпуно прерађено и илустровано). Ове књижице прати, прво, један текст са посебном пагинацијом (1—7), б. г., који је био као објашњење убачен у прва издања за први и други разред; затим критика Илије Лалевића на уџбенике за сва три разреда у њиховим првим издањима и Белићев одговор на ту критику. У годинама пред други рат налазимо још два кратка Белићева написа поводом језичке педагогије у средњој школи. Овој деценији највише и припада она грана

³ Књижевни језик и школа, Народна просвета — орган Удружења југословенског учитељства, год. V, бр. 2 (1923) стр. 1.

Белићеве активности која чини предмет нашег излагања, поготову ако се ту урачуна и мали текст одговора на питања о лингвистици у средњој школи, штампан 1932. г., а написан за Први међународни славистички конгрес у Прагу 1929. г.

Пре него што је пустио у живот своје граматике за први и други разред, А. Белић је, као што је речено, штампао један посебан текст као помоћ наставницима који буду предавали по његовим књигама.⁴ Он ту спомиње да је имао и „Упутство о предавању народног језика“, које није штампано, па је ово извод из њега. Смисао тог кратког обраћања наставницима је следећи. Ученик који заврши средњу школу мора одлично познавати свој књижевни језик и правопис, он мора познавати и граматiku, јер је то, између осталог, основ за учење страних, живих и мртвих језика. Средишњи део учења о језику представља синтакса, али синтакса у широком смислу речи. То је, у ствари, разумевање значења свих врста речи и њихових облика, разумевање њихове употребе у реченици. „Познавање је синтаксе не само познавање духа језичкога већ, углавном, и познавање језика уопште“, гласи једна врло тачна мисао у овом тексту. „Одмах затим по значају иде познавање творбе или грађења речи“ (стр. 2). Одељак о творби речи је у старим уџбеницима обично био обрађиван сасвим формалистички, па је касније и избачен.⁵ Систематику облика би требало давати ради тога да би се ученици сами могли уверити у чему, евентуално, греше против књижевног канона. Основна је идеја: прво објаснити значење и употребу, а тек после облик. Уз ово се може показивати и шта у систему одговара живом развоју језика, а шта је наслеђено по традицији. Фонетика се мора предавати првенствено имајући у виду наш фонетски правопис.

Даље Белић даје план градива расподељеног по разредима. Углавном, он се придржавао такве поделе када је издавао књиге за први, други и трећи разред тадашњих гимназија; књигу за четврти није никад издао. Мало одступање од утврђеног распореда

⁴ Двадесетих и тридесетих година биле су код нас у употреби средњошколске граматике: Љ. Стојановића, М. Шевића, Д. Радића, Ж. Симића, А. Гавриловића, Н. Петровића, Ј. Живановића, Ж. Стефановића, М. Павловића, М. Лалевића, И. Лалевића, М. Ристића, М. Милошевића, Т. Букића, М. Јовановића, М. Ракоњица, М. Нешковића, А. Жежеља, Д. Алимпића (наведени су само уџбеници са српске територије).

⁵ Према Белићевом мишљењу, изреченом у другој прилици, он је избачен углавном стога што се у уџбеницима полазило најчешће од Новаковићеве науке о речима, изнете из Даничића и Миклошића, а тај је Новаковићев одсек рада био веома слаб, пошто је он неоправдано веровао у савршеност Даничићевих Основа (О нашој средњошколској граматици, Наш језик с. с. III, св. 2, стр. 37—38).

представља једино то што је целу науку о реченици предвидео за уџбеник четвртог разреда, али је већ на крају уџбеника за трећи разред дао излагање о простим, сложеним напоредним и сложеним зависним реченицама. А. Белић, даље, пружа упутства о томе како треба деци постављати питања, да би се у њих развила љубав према самом чину откривања језичких особина. Све старе лекције, а нарочито тешке, треба непрекидно понављати, преплићући их са новим. Механичко учење би могло да се препоручи само у најређим случајевима, када је логика ствари неприступачна дечијем схватању. Све друго се мора објашњавати, и то увек тачно, увек научно: научност је могућно задржати и у најупрошћенијем предавању.

Оваквим ставовима А. Белић се, можда, у некој мери огрешивао о законе дечијег развоја, јер је на овај начин оно што је за децу сложеније, апстрактније, ишло испред онога што је лакше, тј. памтљивије — а познато је да је памћење у деце изврсно, док апстракција још храмље. Али се ништа не може замерити суштини предложеног метода као таквог, ни принципима у распоређивању и ређању грађе. Уосталом, Белић је у понечем антиципирао чак и саме педагошке захвате. Коју деценију касније целокупно поучавање деце преоријентисало се на максимално могућну научност, као и на жељу да сами мали почетници стваралачки учествују у сопственом умном развоју.

Белићева Граматика за први разред садржи, прво, једно поглавље, слично уводу, о најситнијим састојцима говора и писања: то су азбука, изговор гласова, слог, акценат, интерпункција. На све ово писац се касније враћа опширније, нарочито на творбу гласова у другом разреду. Одмах затим дата је реченица, као заокружена целина мисли, затим реч као јединица мања од реченице (врсте речи и њихове службе), а после тога састав речи (основни појмови о корену, основи, наставцима). У књигу за први разред ушао је и одељак о именској промени, тј. именицама, придевима, заменицама и бројевима, као и о глаголској, овде сасвим уопштено.

Основни је Белићев захтев да се одмах иде на праву суштину. Дајући елементарна објашњења о нагласку, он већ напомиње да оба узлазна акцента „као да прелазе” и на следећи слог, као да обухватају два слога. Он тражи од деце да на штиву сами разликују све четири врсте акцента. Говорећи о стављању зареза, излаже основне појмове о одредбеним и допунским додацима, о онима без којих се смисао крњи или остаје исти. Затим тумачи субјекатску, предикатску службу и друге, и указује на то да службе треба разликовати од врста речи. „Када се одређује значење које засебна реч има у реченици, онда се показује које је врсте та реч; а кад се одређује шта она значи према другим речима у реченици, онда

се одређује њена служба у реченици” (I изд. 33—34, II изд. 34). Речи и облици тек у реченици добивају своја значења. Даље говори о наставцима, па наводи (I изд. 36. и д.) да их има за грађење речи, основинских и завршетака за промену; у II изд. (37. и д.) своди то на наставке за грађење и за промену.

Пошто је прешао на падеже, А. Белић пружа основне појмове о самосталним и несамосталним падежима. Искрпност у тумачењу падежних значења, присутна у првом издању, нешто је умањена у другом. Тако се, нпр., објашњавају значења која може имати генитив: посесивно, аблативно, партитивно. Али се појављују и генитиви који не значе ништа од тога трога — квалитативни, временски — па се из овога ишчаурава правило да се генитив некипут може одредити већ и по значењу, а некипут само на основу правилно постављеног питања (I изд. 48; II изд. 48, али упрошћено).

После тумачења одређеног и неодређеног придевског вида — а пошто је претходно и код именица и код придева природа сваког падежа била објашњена — писац захтева од ђака размишљање и разумевање у оба правца, па им задаје да саставе реченице где би били употребљени облици: *гладна човека, гладну човеку*, итд. У одељку о заменичкој промени, пошто је показана парадигма, упућују се питања: по чему се разликује промена личних заменица од свих осталих? Има ли она обичну основу и завршетке? Колико различитих основа има у њој? Каква је разлика између *нама* и *нам, вас* и *вас*? Зашто се понекад употребљава *ју* а не *је*? Шта значи „он је за се”?

Код глагола се одмах прелази на категорију правих и неправих времена, говори се о одмеравању према тренутку радње. „Ако хоћемо да одредимо право значење времена, ми га морамо употребити као право време” (I изд. 75, II изд. 73). Указује се на то да се аорист може подједнако градити и од свршених и од несвршених глагола, а да предбудуће време, осим типа „будем носио”, има и тип презенте свршеног глагола („узмогнем”), и чак и презенте несвршеног глагола („могу”). Затим су ту унете и контуре учења о модалности, која се може познати, сем по смислу, још и по могућности да се употреби презент свршеног глагола. Појам о кондиционалу даје се шире него што је класични „погодбени начин” као облик конјугације (овде се узгред спомињу протаза и аподоза). Један од примера за кондиционално значење, а без погодбеног начина, гласи: „Кад овај буздован изашао на сухо, онда се и Турци вратили амо” (I изд. 88, II изд. 84). Могућност претварања активне реченице у пасивну показана је на примерима и дефинисана у потпуности, мада доста тешко за ученике од једанаест година: „Када објекат активне реченице постане субјекат пасивне, а субјекат активне реченице постане лице од којег потиче радња у пасивној реченици и када активни

глагол активне реченице постане трпни глаголски облик, тада добијамо пасивну реченицу. Обрнуто је код пасивне реченице коју претварамо у активну..." (I изд. 95—96, II изд. 92).

Овде смо показали неколико карактеристичних примера, не зато да би се истакло како Белићеви уџбеници нису били одмерени према снази дечијег схватања, него обрнуто, да би се показао дух Белићевог педагогије: увек ићи на правилно, на истинито — као што се, рецимо, данас родитељи поучавају да ни са најмлађом децом не говоре „дечијим“, тј. исквареним језиком. Александар Белић није подетињавао своје казивање, он се обраћао бацама озбиљно, сем ту и тамо у понеком измишљеном примеру. Не треба сметнути с ума ни то да је он више пута подвлачио како је наставникова дужност да трансмисију ове грађе упрошћава до потребне границе.

Пошто је то суштина, нема потребе да се опширније осврћемо и на књижице за други и трећи разред, јер овде није циљ да се садржина сваке од њих препричава.

У другом разреду, према Белићевој Граматици су се предавали: фонетика, са детаљнијим тумачењем изговора и природе гласова и са општим погледом на гласовне законе који владају у нашем језику; грађење речи, у I издању опширно, у II сасвим скраћено и стављено на крај (пошто се, у ствари, тадашњим Програмом наставе није ни предвиђало); значење, употреба и облици именица, придева и заменица (овде знатно опширније него у првом разреду); непроменљиве речи. За Белићев приступ типични су одељци о творби гласова и грађењу (творби) речи, у оном смислу апеловања на дечију логику како је напред било показано. Говорни органи су приказани графички, уз многа тумачења, уз поређења са великим и малим музичким инструментима и њиховим звуцима (I изд. 5, у II изд. изостављено). Објашњење о високим, средњим и ниским самогласницима употпуњено је појединошћу о самогласном *p*, које представља вокал „предњег највишег реда“ (I изд. 7, у II изд. изостављено). Начин изговарања сугласника изложен је тако стручно да се друкчије не би могло изложити ни у неком уџбенику за знатно старији узраст. Поводом гласовних закона говори се о сталним и несталним гласовним променама (пример: пле[т]ла — метла); у вези са *ћ* има података не само о његовој тројакој замени, него и о томе да су екавски говори у четири категорије прихватили икавизме. Уопште, овде има доста елемената историјске граматике. Говори се о нестајању, претварању или враћању гласа *x*, о ефектима палатализација и разлозима њиховог изостајања (зашто *плачу* — а *пеку*), о постанку облика *пећи*, *крати*, *колски* и сл. Говорећи о грађењу речи писац се дотиче и представе о перинтеграцији (*завршетак* је направљено према *почетак*), о вези глаголског вида са изведеницама од глагола

(свежањ, пуцањ су од свршених глаголских основа); показујући наставке *-оћа, -ота, -ост*, он подстиче бака да се сам сети како у њима има „негг заједничког”, тј. тражи да се бак сети језгра *-от-* и законитости о $t+j > \tilde{n}$, $t+t > st$, о чему је било говора у ранијим лекцијама. „Именице које су у основи других именица имају придевско значење”, тумачи писац, илуструјући то примерима типа *бркоња* = „човек великих бркова”.

Градиво за трећи разред скоро је цело посвећено глаголима, одн. њиховој структури (прости, изведени, сложени), значењу њихових облика и грађењу тих облика, заједно с њиховим акцентовањем. Одељак о реченицама је сразмерно кратак. У вези с глаголима писац се труди да ученике што боље уведе у питања индикатива, релатива и модуса. — О овој књизи имало би најмање повода да се дискутује, јер су, прво, многи појмови, овде разрађени, већ били протумачени и раније; друго, грађа која се износи већ се помало изравава са могућностима просуђивања код бака, чији је узраст сада зрелији. Прегледност излагања је већа, можда и због тога што је ова Граматика писана нешто касније него прве верзије двеју претходних, па је у међувремену долазило до неких сугестија од стране дечијих педагога.⁶

О сва три уџбеника у њиховим првим издањима написао је заједнички приказ Илија Лалевић.⁷ Он је био објективан говорећи похвално о многим одељцима (нпр., о томе како се облици о којима је реч дају акцентовано, о исцрпности парадигми и изнетог материјала уопште, о тумачењу гласовних промена и др.). Разумљиво, он одаје писцу признање у погледу високе стручности и компетенције.

⁶ На овом месту није незанимљиво подсетити на један давнашњи тренутак у историји наше језичке педагогије. Год. 1888, по предлогу Главног просветног савета, тадашње Министарство просвете Србије увело је нов наставни програм, и између осталог одредило да у предавању српског језика основа излагања треба да буде синтакса, а да се остале гране граматике уткивају у њу; даље, да се матерњи језик предаје методом концентричних кругова, тј. у сваком разреду да се говори о свему, а да се сваке следеће године, у четири нижа разреда средње школе, градиво полако шири (в. Д. Милојевић, *Развитак српске граматике у овом веку*, 1896, Београд, стр. 79—80). Белићеве идеје, као што се могло видети, имају неке сличности са овима. Он је до њих дошао на основу својих чврстих научних убеђења. Закључује се да је крајем прошлог века био неко ко је оштроумно мислио о тим истим проблемима. Поредећи структуру тадашњих средњошколских уџбеника, уз неке друге податке, долазимо до уверења да је покретач тих мисли, исказаних у наставном програму, морао бити Љ. Стојановић, у то време професор гимназије а ускоро доцент Велике школе.

⁷ А. Белић: *Граматика српскохрватског језика за I, II и III разреда*, Гласник Југословенског професорског друштва XIV, св. 5, 476—484 и св. 6, 564—575.

И већи број његових замерки је тачан, при чему је рецензент запазио недоследности у излагању, као и неке грешке. Он замера Белићу због контрадикције између два важна објашњења: у књизи за први разред (резимирано у I изд. на стр. 86, остало неизмењено у II изд. на стр. 83) речено је да у индикативу могу стајати и права и неправа времена, а у модусу („начинске реченице“) само неправа; у књизи за трећи разред (резимирано на стр. 105) стоји да чим време није право, у питању није више индикатив. У том периоду свог рада А. Белић је свакако настављао да интензивно размишља о питањима синтаксичког индикатива и релатива, о којима је писао већ и раније, те се овамо поткрао његов још недецидирани став. Мора се ипак стварно замерити што су исте године објављена два различито концептована става (1933. г. је изишло и друго издање за први разред, и издање за трећи разред). Исто је тако истина и то да су таква разлагања била претешка за мале гимназијалце, а питање је да ли су их добро схватили и наставници — нестручњаци (понекад чак и учитељи вештина), који су у оно време ту и тамо предавали српско-хрватски језик по средњим школама. Неки приговори поводом неприступачности градива и могу да се прихвате. Само у једном питању, али важном, И. Лалевић није имао право. Он је на више места истакао прекорачење Програма наставе, одступање од њега, једном је чак приписао Белићу амбицију да пошто-пото буде оригиналан (стр. 574) — али није проговорио о оним правим мотивима којима се Белић руководио да овако пише и које је и експлицитно изнео, не само у споменутом упутству за наставнике него и у својим предговорима за сва три уџбеника. Лалевић пребацује Белићу оно од чега је Белић највише желео да одврати средњошколску наставу: он, наиме, каже да Белић увођењем многих правила ствара погодно тле за формализам, те да наводи ученике на механичко памћење (стр. 479).

У одговору који је уследио⁸ А. Белић пише, отприлике, следеће. И. Лалевић је остао при традиционалном схватању граматике, а она је и празна и нетачна, сем кад се ограничава на изношење података, као што је то било код Даничића или Маретића. У сваком појединачном језику лежи језик уопште, макар све особине и не добивале видно обележје. Полазећи од тог аксиома, стављајући нагласак на оно што је „језик уопште“, олакшало би се и учење страних језика, јер би се дошло до диференцијалне граматике. Децу треба учити не површним анализама и привидно добрим одговорима, него самом мишљењу о језику и његовом систему. Понављају се већ и раније излагане мисли о томе да синтакса мора да иде испред осталог, да

⁸ О нашој средњошколској граматичи, Наш језик с. с. III, св. 1, 5—11 и св. 2, 37—44.

треба davati синтаксичка образложења сваког облика. Исто тако треба посветити далеко већу пажњу него досад грађењу речи (које код нас ни научно још није ваљано обрађено), као и глаголима, који су у сваком погледу били мање обрађивани него именице. Он се слаже с тим да би се неки делови синтаксе и грађења речи могли пребацити у више разреде. У II издању књиге за други разред А. Белић, вероватно прихватајући Лалевићеве или нечије друге примедбе, битно мења одељак о значењима падежа: он га није само олакшао већ му је и променио структуру.

Нешто касније А. Белић је, са потписом „Пријатељ средње школе”, написао нов чланак на сличну тему.⁹ Ту он истиче да наука о језику непрекидно напредује; да наши добронамерници и не знају од чега код нас болује настава тог предмета, док се у неким другим земљама иде готово на укидање граматике у њеном традиционалном облику (стр. 65). Говори о томе како би добро било да се предавања из матерњег језика и из страних језика ускладе, да се ученицима пруже основни појмови о разликама, о превођењу. Он се залаже и за већу бригу о педагошкој спреми наставника, даје идеју о њиховим стручним састанцима.

У одговору на питање „Да ли уџбеници за основне и средње школе треба да буду двојаки: једни за ученике, други за наставнике?”¹⁰ А. Белић износи мишљење да би то било умесно. Наставници често не прате научни развој свога предмета, требало би им дати посебне приручнике, организовати за њих курсеве. Подсетнике за предаваче требало би да пишу универзитетски професори.

Размишљање о настави језика у средњој школи није напуштало Александра Белића ни после другог светског рата, иако је он тада, већ у поодмаклим годинама, сводио резултате својих најдубљих научних преокупација.

Његово предавање средњошколским наставницима, одржанс 1949. г.,¹¹ садржало је, углавном, различне елементе сопственог учења о језику (највише о функцијама речи), а циљ предавања је био да се наставници подстакну да управо о тим суштинским питањима говоре својим ђацима.

⁹ Граматика у школи, Наш језик с. с. IV, св. 3, 65—67.

¹⁰ Збирка одговора на питања, III међународни конгрес слависта, св. 1 (1939, Београд) 200—201 (са М. Павловићем).

¹¹ О стварном посматрању језика — предавање 15. II 1949. на Коларчевом универзитету средњошколским наставницима, Зборник: Предавања са курса за наставнике српског језика и књижевности (1950, Београд) 32—44.

Поздрављајући почетак излажења новог часописа намењеног средњошколској педагогији,¹² Белић је изнео своје мисли о потребном јединству у предавању језика и књижевности. Дobar језик треба учити на добрим књижевним делима, то је корисније од бесплодног теоретисања. Језичка материја — а не облици — треба да постане предмет проучавања. За наставу у старијим разредима требало би оставити, поред синтаксе, грађења речи, дијалектологије и језичке историје, још посебно и посматрање стила. Увек се касније жали што се о добром стилу није учили у гимназији.

Поводом поменутог зборника: Предавања са курса за наставнике ... (в. белешку 11) Белић је изнео сличне идеје о учењу језика и књижевности.¹³ Осим тога, овде се истичу и нови предлози у вези са самом методологијом наставе: учење језика треба да буде не формално, већ предметно и да се протеже кроз све разреде, да укључује и елементе страних граматика, културу читања и дикцију. Било би потребно да постоје три врсте књига: граматички подсетници и књиге вежбања за баке, а с друге стране, руководства за наставнике. А ово захтева извесну преоријентацију универзитетске наставе. Трeбало би смислити нове научно-методолошке форме за оспособљавање будућих предавача. „Први стидљиви корак“ извесног побољшања јесте у томе што се на свим језичким групама на универзитету данас предаје и српскохрватски језик.

У следећем чланку¹⁴ понавља се мисао о томе да ученици и наставници не би требало да се служе само једним, истим уџбеником. Наставнике треба упућивати не само на методске јединице већ на сам језик. Све то што се од младих нараштаја тражи није нека филозофија језика, него његово разумевање. Изводећи наставу треба омити бацама разне екскурзе, омогућити им њихова властита открића. Добро би било кад би се израдила таква функционална граматика која би пратила средњошколска предавања. Недостају нам и уџбеници стилистике.

Последњи напис А. Белића на исту тему¹⁵ третира опет слично питање, сличну „бољку“. Сви ауторитети, подсећа писац, говоре исто: да у средњој школи треба највећу пажњу посветити природи језика, суштини његовој, као што се посвећује пажња основама матема-

¹² Језик и књижевност у средњој школи, Настава језика и књижевности у средњој школи I, св. 1—2 (1950, Београд) 4—6.

¹³ Српски језик и књижевност у средњој школи, Наш језик н. с. II, св. 1—2, 1—8.

¹⁴ Из методике предавања српскохрватског језика у средњој школи, Књижевност и језик у школи I, св. 4 (1954, Београд) 253—259.

¹⁵ О науци о језику у средњој школи, Наш језик н. с. VIII, св. 1—2, 1—5.

тике, физике и других наука. Неки чак предлажу да се ученици одмах упознају и са историјом језика, што би ипак, сматра он, било претерано. На неколико примера Белић показује које су то компоненте нашег савременог изражавања које би требало осветлити из једног правилнијег угла, као што се то, уосталом, и ради у бачким уџбеницима код других народа.

Преостаје да се каже која реч о резултату Белићевих филолошко-педагошких настојања, о ономе за шта је на почетку и напоменуто да представља његов далеко значајнији улог него што су сами издати уџбеници или написани чланци. Осврт на граматике српско-хрватског језика које су биле касније издаване у Загребу, Сарајеву и другим средиштима ван СР Србије, или ван Југославије, одвео би предалеко, јер би захтевао да се поведе рачуна и о извесним језичким, педагошким, културолошким утицајима или наслеђима других врста. За одјек Белићевог делања биће довољно ако се најкраће каже нешто о београдским уџбеницима.

На првом месту, то су многобројна издања средњошколских граматика његовог блиског сарадника и непосредног наследника у многим правцима рада, акад. проф. М. Стевановића,¹⁶ затим проф. Р. Алексића и М. Станића. У овим књигама се осећају и дух и даља разрада Белићевог учења о језику, уклањају се ранији формалистички прилази тој материји. Као методолошка остварења сасвим осавременеог типа биле би за неку посебну студију нарочито занимљиве књиге овакве намене које се појављују у најновије време, потпуно ван традиција из прве половине нашег века, чији аутори, можда, већ и нису имали прилике да из студентских клупа прате Белићева предавања. Нећемо набрајати имена аутора, него ћемо указати само на карактеристичне црте у тим радовима.

Белићеви апели да ученици „саморадњом” учествују у настави језика, да се заинтересују и ангажују у испитивању језика, тог оруђа сопственог изражавања, као да одјекују у мноштву детаља расутих по модерним средњошколским граматикама београдских основаца. Ту су, најпре, лепа, кратка и духовита штива из којих баци сами треба да извлаче граматичка правила, да у њима налазе карактеристике за ону лекцију која је на реду да буде обрађена. Међу штивима се могу наћи чак и састави њихових вршњака, тј. успели писмени задаци ученика из неких блиских претходних генерација. Ту, затим, видимо графичке приказе чињеница — стабла са гранама што означавају гранање реченица, стрелице, геометријске фигуре, праз-

¹⁶ Уџбеници М. Стевановића, поред издања у Београду, били су публиковани још и у Новом Саду и на Цетињу.

нине за попуњавање, прецртане речи као ознаке елипса, итд. Овакви методски потези, дакако, допиру и из других наука, и од других посленика око дечије психе, па и из других средина и од удаљенијих народа, као ехо нашег савременог живота и васпитања младог интелекта уопште. Питање је да ли би се и сам Александар Белић сложио са оволиком мером визуелизације, мада је, као што се зна, имао наклоности према математичком мишљењу. Али је значајно да се у такве, рекло би се, готово праве математичке моделе улажу оне здраве, научно фундиране и креативне истине о језику или о језицима, за чије се олакшано тумачење увек свесрдно залагао и сам Белић. По овим књигама за децу и омладину, графички прозрочним и растреситим, уз много ведрих илустрација, налазимо и све могуће видове стилистичких, естетских, уметничких дигресија, опет првенствено са позивањем деце да ту врсту доживљаја сами пронађу, дефинишу или репродукују. Уџбеници се сада не зову само „Грамматика”, него и овако: Моћ речи, Језик и доживљаји, Језик и изражавање, Наш језик, Српскохрватски језик и књижевност са основама уметничког образовања, и сл. Ни то, разуме се, није директан ефекат Белићевих теорија, чак, највероватније, ни у којој мери није подстакнуто Белићевим ставовима, пошто су овде у питању општи педагошки захвати нашег времена. Међутим, уколико се подсетимо на то да је А. Белић више пута понављао да језик и књижевност не треба раздвајати, да и стилистика мора ући у програм, да се оценом неког књижевног одломка долази до елементарног неговања сопственог стила, онда ћемо се уверити да је он, у ствари, гледао далеко напред у правцу будуће педагогије. У њему је било педагошке интуиције, праве педагошке видовитости, иако су га оптуживали за непознавање дечијег ума. Можда Белић није толико прецењивао моћ схватања у дечијем узрасту — можда су је његови критичари у почечему потцењивали! — кад видимо да се данас предавања о словенској антители, о пејзажу и ентеријеру, о интонацији и дикцији, метафори и градацији држе тринаестогодишњацима, док су тридесетих година нашег века она била упућивана искључиво петнаестогодишњацима или старијим ученицима.

На Белићеве позиве да се прво објашњава суштина језика, а тек после да се објашњавају обличка правила, веома подсећа и то што се данас у предавањима увек почиње — на овај или онај начин — од истине да је језик израз мисли и да човек говори у реченицама; затим, да се значењима појединих именичких или глаголских облика даје првенство испред парадигматских схема. Од изричитих Белићевих захтева остварио се и тај да граматика српскохрватског језика буде непрекидно присутна и у вишим разредима средњих школа и да се за њих пишу посебни уџбеници.

Сигурно је да за развој сваке науке најбољу инвестицију представља благовремено подстицање интереса, интелектуалне склоности код поколења која ступају на позорницу стваралачког живота. Александар Белић, ангажован на толиким странама у својој струци и у култури уопште, знао је добро и ту истину. Он је покушао, и учинио што је било у његовој моћи, да удахне радозналост немира у наша каснија размишљања о језику, о језичкој правилности, о великој снази језичког израза.

Irena Grickat

ALEXANDRE BELIĆ
COMME PEDAGOGUE DE L'ECOLE SECONDAIRE

Bien qu'Alexandre Belić, dans sa longue carrière pédagogique et scientifique, ne se soit jamais trouvé à un poste d'enseignant d'école secondaire, son travail linguistique s'est fait sentir considérablement dans ce domaine également. Il a été d'une part l'auteur de plusieurs manuels serbo-croates pour les petites classes, pour le lycée de huit classes de cette époque, et d'autre part il a eu une influence sur ce terrain de l'éducation par ses articles sur l'enseignement de la langue dans les écoles secondaires, comme aussi indirectement par ses cours universitaires et son travail proprement scientifique.

Dans les années trente Alexandre Belić a publié des manuels pour la I, II et III. classe du lycée, dont les deux premiers furent réédités avant la guerre. L'auteur a surtout souligné la nécessité que les élèves devaient approcher avec un plein entendement le phénomène de la grammaire, surtout la syntaxe et la formation des mots, car cela représente l'essence même d'une bonne connaissance de sa propre langue maternelle et de même facilite l'étude des langues étrangères. A. Belić a suggéré qu'il fallait interpréter avant les formes, la signification et l'emploi des parties du discours. Ensuite, on peut montrer ce qui dans le système répond au développement vivant de la langue et ce qui est hérité par tradition. Les conceptions de Belić, — desquelles il a élaboré beaucoup de choses pendant cette même période de temps et cela au plus haut niveau scientifique — ont été appliquées en détails dans le matériel contenu dans les trois manuels pour l'école secondaire, livres que nous avons mentionnés ci-haut; vu qu'il y a eu des observations disant que ces manuels ne sont pas en tous points à la portée des enfants, on a apporté dans les éditions ultérieures certains petits changements.

Dans ses articles consacrés à l'enseignement secondaire, écrits avec une ardeur toute spéciale, après la Seconde Guerre mondiale, Alexandre Belić y avait exprimé des idées très claires et progressives sur les réformes indispensables de cet enseignement: du fait qu'il fallait coordonner l'enseignement de la langue et de la littérature, ainsi que prêter attention à l'observation du style, la culture de la lecture et la diction. Il a rappelé qu'il fallait concevoir de nouvelles formes scientifico-méthodologiques pour habiliter les futures enseignants des écoles secondaires.

Ces derniers temps, les auteurs de manuels pour les grandes classes de l'école primaire actuelle, comme aussi du lycée dont l'enseignement dure quatre ans, sont en réalité quelques uns des élèves directs de Belić, comme aussi leurs continuateurs ultérieurs. Quelques unes des recommandations faites par Belić ont été directement adoptées et développées dans leurs livres. A propos d'autres éléments qui rappellent aussi vivement les aspirations de Belić, nous pouvons seulement dire qu'elles démontrent son intuition et la clairvoyance pédagogique d'Alexandre Belić, qui dans ses directives sur l'enseignement de la langue serbo-croate a anticipé sur certaines exigences méthodologiques de la pédagogie moderne.